

Kalocsai Péter

Mit csinálunk rosszul...?

Nógrád megye gazdasági teljesítménye a XX-XXI. század fordulóján

Mikszáth Kálmán sóhaja – „Boldog Nógrád vármegyeiek!” – a XX. század második felében, a XXI. század elején igen kevésbé tűnhet őszintének. A Szklabonyán (ma Szlovákia, Nagykürtösi járás) született író is inkább a Karancs erdeinek varázslatos zengésére, a gyönyörű természeti környezetre utal, semmint a jó palócok világmegváltó innovációira, gazdasági teljesítményeire. Bár akkortájt a helyi, dolgos népek mindennapi munkája – ha küzdelmesen is, de – elegendő volt a megélhetéshez.

Szedes Fábrián: A Palóczokról című, 1819-ben megjelent néprajzi tanulmányában egyenesen azt írja: „*A Palóczok nem csak szorgalmatos földművelők, értelmes marhatartók, hanem többnyire minnyájan mesterséges faragók is. (...) A palóczok lelki és testi tehetségre nézve a többi Magyaroknál nem alább valók.*”^[1] Habár Nógrád megye nem teljesen fedi le a palócvidék topográfiai egységét – etnikailag a nógrádiak leginkább ekképp azonosítják magukat.

Bárhogyan is szemléljük az itt élők sorsát, azzal szembesülünk, hogy a helyi gazdaság teljesítménye – legfőképp az egy főre jutó GDP – immár évtizedek óta a legalacsonyabb a megyék rangsorában. Ehhez pedig számos, hasonlóképp kedvezőtlen adat társul, így például: a demográfiai, migrációs, egészségügyi helyzetkép, a munkanélküliségi, szociális és iskolázottsági mutatók, stb. A jelenség olyannyira makacs, hogy ma már semmiképp nem tekinthetjük véletlennek, átmenetinek, múlandónak. A kialakult állapot szívósan ellenáll a kisebb intenzitású válságkezelési kezdeményezéseknek, kormányzati intervencióknak, a gazdasági szerkezet változásainak. A probléma tehát megérett a végiggondolásra, alaposabb elemzésre.

Van azonban egy előkérdés, melynek eldöntése lényegesnek látszik: valóban van-e értelme? Lehetséges-e, értelmes-e egy mesterséges közigazgatási egység gazdasági-gazdaságtörténeti elemzése? Mert akárhogy is alakuljon egy ország közigazgatási tagolódása, az számos esetlegességet rejt magában. A közigazgatási egység táji-, topográfiai-, gazdasági-, társulási-együtműködési határvonalakat metsz át, gyakran önkényes és nem feltétlenül veszi figyelembe a történeti, társadalmi dimenziókat. Egy település sokkal inkább természetes (organikus) kooperációs egység; míg egy járás, vagy megye soha nem homogén, esetleg csak egy következetesen, de önkényesen generált szám a KSH adatsoraiban.

Talán a megye történeti mélysége, a „következetesség” az egyetlen ok, amely miatt most éljünk a feltevessel: van értelme Nógrád gazdaságát, gazdasági teljesítményét önmagában vizsgálni.

A kilencvenes évek elejétől létezik egy kézenfekvő, tetszetős és hihető, ám nagy valószínűséggel **téves narratíva**, mely szerint Nógrád megye gazdasági összeomlását a rendszerváltás radikális gazdasági átrendeződése, a szénbányászat megszűnése, a kelet-nógrádi iparmedence nagyvállalatainak bezárása idézte elő. Ez elfogadható magyarázat

a munkanélküliségi ráta rendkívül kedvezőtlen alakulására, de nem sok köze van a GDP alakulásához. A megyei GDP zuhanása ugyanis sokkal korábban kezdődött. Amennyire a töredékes és gyakran változó módszertannal számított adatokból rekonstruálható: Nógrád megye egy főre jutó GDP-je az '50-es években volt utoljára az országos átlag közelében. (Nem az élbolyban, nem az első harmadban, hanem az országos átlagon – azaz a középmezőnyben!) Az országos átlag feléig (azaz a jelenlegi mélypontig) tartó leszakadás kétharmada – úgy tűnik – 1990 előtt zajlott és csak a maradék egyharmad írható a rendszerváltás számlájára. Bár ezek az adatok még ellenőrzésre, forráskritikára szorulnak, szöges ellentétben állnak az idézett, uralkodó narratívával. Mostanában már találkozhatunk bátrabb elemzésekkel, amelyek a leszakadás első szakaszát a '70-es és '80-as évekre teszik, azaz egy lépéssel közelebb kerültünk a valós okok feltárásához.

Miután Nógrád településszerkezete „fejnehéz”, a II. világháborút követő gazdasági anomáliák jelentős részéért a szocialista nagyipar látszólag fényesen ragyogó ékköve, Salgótarján iparváros és a kelet-nógrádi iparmedence felel. Itt koncentrálódik a szénbányászat, a nehéz- és könnyűipar, ide áramlik a munkaerő és ereje fogytán itt a legzajosabb az összeomlás és innen a legerősebb az elvándorlás. Valójában mi történt itt?

A XIX-XX. század fordulóján Nógrád vármegye lélekszáma 240 ezer fő, területe 4130 km². (Ez a méret a mai Baranya, Fejér vagy Veszprém megyének felel meg.) Középpontjában Losonc rendezett tanácsú városa^[2] áll, mégpedig egy csillag-típusú infrastruktúra metszéspontjában. Itt futnak össze a vasútvonalak, közutak, ezen keresztül zajlik az észak-dél irányú forgalom jelentős része.

A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. (benne a Salgótarjáni Vasfinomító Társasággal) a századfordulón az ország nyersvastermelésének, acélgyártásának 44%-át adja. A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. az ország egyik legdinamikusabb bányavállalata, lényegében 1960-ig expanziót mutat.

A vármegye közigazgatási központja 1790-1950 között Balassagyarmat, amely egyúttal járási székhely és 1437 után 1923-ban nyer ismét városi rangot. Földrajzi jelentőségét az adja, hogy a főváros és az Alföld felől e területen keresztül közelíthetők meg a felvidéki bányavárosok.

Nyugat-Nógrádban emellett több fázisban – a XVII-XVIII. század fordulóján – jelentős szlovák diaszpóra, szlovák falvak jönnek létre. A XVIII. sz. elején egy lényegesen kisebb sváb, valamint Balassagyarmaton egy igen jelentős számú zsidó közösség alakul ki.

Ezt a földrajzi-gazdasági-társadalmi struktúrát metszi félbe 1920-ban a trianoni határ, melynek kialakításával a megye („csonka Nógrád-Hont Vármegye”) területe majdnem felére, 2500 km²-re csökken és magyar ajkú lakosságának egy részét is elveszíti. (A 240 000 fős népességet 1980-ban éri el ismét.) A korábbi helyzet áll vissza egy rövid időre – 1938-45 között – az első bécsi döntés következtében.

Egy pillanatra visszatérve a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. történetéhez: úgy tűnik, az ózdi iparvidék osztja a kelet-nógrádi medence sorsát: a trianoni határ elvágja természetes vonzáskörzetének egy részétől – így a főbb nyersanyagforrásoktól is –, és

csak 1938-ra éri el az 1928-as teljesítményének szintjét, összefüggésben a II. világháborút megelőző, fokozott nehézipari aktivitással.

Ebben a megközelítésben a kelet-nógrádi iparmedence és az ózdi térség – a kapcsolódó dél-szlovákiai (rimai) területekkel együtt – alkot egy gazdaságtörténeti-topográfiai egységet.

A II. világháborút követően a borsodi iparvidék egy erőteljesebb modernizációs megerősítést kap, de a súlypontok a határ vonalától Miskolc, Diósgyőr (és országosan Dunaújváros) irányába tolnak el. Ez a vélhetően stratégiai döntéssorozat lényegében megpecsételi a határ menti területek sorsát. Valami hasonló folyamat zajlik le a határ túloldalán: a határközeli térségek gyors hanyatlásnak indulnak és ezek a dél-kelet-szlovákiai területek is depresszióba süllyednek. A térségből – mintegy sziget – Kassa és környéke emelkedik ki.

A trianoni határ Nógrádban egy „infrastruktúra-torzót” eredményez, melynek fő jellemzői a mai napig megfigyelhetők: a kelet- és nyugat-nógrádi vasútvonalak megyén belül nem találkoznak (északon Losoncon, délen a Hatvan-Aszód vonalon futnak össze). A kelet-nyugati közutak természetes csomópontja is a határon kívülre, Losoncra kerül. Nógrád jelentősebb városainak természetes vonzáskörzete megféleződik: Balassagyarmat, Szécsény és Salgótarján a „határra tapadva” találja magát. A körkörös vonzáskörzetek helyett létrejövő félkörök a mai napig erősen determinálják e városok expanzióját. (Ebbe a félkörbe rendeződik valamennyi szolgáltatási ágazat – például a megye két nagy kórházának ellátási területe is –, ami egy meglehetősen pazarló logisztikai szisztémát eredményez.) A határ bénító közelsége nyilván nemcsak a magyar, hanem a szlovák oldalt is sújtja, de a történelmi előzmények okán egyik állam sem túl aktív a (fizikai) kapcsolatok fejlesztésében.

Megjegyzendő, hogy önmagában a határ közelsége nem feltétlenül jelentene hátrányt – ahogyan Dél-Nyugat-Szlovákia felé, a Duna természetes határvonala ellenére a '90-es évektől viszonylag gyorsan kialakultak a határ menti gazdasági együttműködések. Csak épp Pozsonytól Párkányig egy gazdaságilag lényegesen aktívabb, fejlettebb zónát találunk, amely természetes expanziójával áttöri a meglévő kereteket. Ugyanez a hatás már messze nem működik Párkánytól, Esztergomtól keletre.

A jelenlegi helyzet lesújtó: nincs tömegközlekedés Nógrád megye és a Losonci járás városai között. Az 1896-ig megépült Balassagyarmat–Szécsény–Ipolytarnóc–Losonc vasútvonal minimális aktivitást mutat (paradox módon az Ipolytarnóc–Nógrádszakál–Busa szakaszt is főként a szlovákok használják, így érve el Losonc felől a Nagykürtös környéki ipari területeket). Ahogyan ez a vasúti szakasz, úgy a Hatvan–Salgótarján–Fülek vonal is kimarad a modernizációból, pedig ez utóbbi villamosításának, kétvágányúsításának tervét sokáig dédelgetik a nógrádiak. Az egykori Ipoly-hidak közül napjainkig mindössze kettő épült meg és az egykori közúti kapcsolatok összekötése is rendkívül vontatottan zajlik. [Persze miért is lepődnénk meg ezen, amikor Nógrád belső tömegközlekedési infrastruktúrája is elképesztő képet mutat: egy Ipolytarnóc–Nézsza, vagy Cered–Nézsza utazás időtartama – az ország második legkisebb területű megyéjében – 4 és 5,5 óra (!) között ingadozik, napszaktól és szerencsétől függően, de a helyközi autóbusz- és vasúti közlekedés minden erőforrásának igénybevétele mellett...]

* * *

Egy latin-amerikai szállóige parafrázisával szólván: nem kis problémája Nógrádnak, hogy távol van Istentől és közel a fővároshoz. Közgazdaságtani közhely (v. evidencia), hogy a gazdasági erőcentrumok (nagyvárosok) kizsákmányolják agglomerációjukat. Ez egy természetes szimbiózis, aminek azért vannak szintjei. A kertvárosok, alvóvárosok önmagukban ugyan kevésbé életképesek, de még ráépülnek a centrum szolgáltatási infrastruktúrájára – így téve lehetővé a „kint is vagyok – bent is vagyok” *quasi* városias életformát.

Ahogy távolodunk a centrumtól, úgy csökkennek az előnyök és nőnek a hátrányok. Az „egyórási innovációs zónán” kívül a centrum elszívó hatása még érvényesül, de az általa – pl. életminőségben – biztosítható előnyök már nem érzékelhetőek. A kereskedelemnek – és más szolgáltatási ágazatoknak, valamint az iparnak – már nem érdekük az ilyen távoli kitelepülés, az ingatlanárak nagyságrendeket esnek, a tömegközlekedés ritkábbá válik, a közutak érhálózata gyérebb, és így tovább. A távoli agglomerációból már csak a munkaerő áramlik a centrum felé – annak is elsősorban a magasan képzett, piacképes, rugalmas, innovatív fajtája – így a helyi gazdaságot az elvándorlás kétszeresen is sújtja: egyrészt mennyiségileg csökken a rendelkezésre álló erőforrás, másrészt a megmaradó erőforrás minősége is jelentősen romlik.

Nógrád e tekintetben sem homogén: a Rétsági járás déli része már egyértelműen a központi agglomeráció része – 2008-2009-ben, a válság mélypontján is pozitív a vándorlási egyenlege, nincs munkanélküliség és Szendehely-Katalinpuszta környékén megjelennek a lakóparkok. A 21. sz. főút keresztmetszetének megnövelésével párhuzamosan várható, hogy az egyórási elérési zóna Kelet-Nógrádban is észak felé – Pásztótól tovább, legalább Bátorterenyéig – tolódik. Ez persze kettős hatást vált ki: egyrészt helyben vonzóbb beruházási klíma alakulhat ki, másrésztől azonban növelheti a munkaerő-elvándorlási hajlandóságot.

A harmadik erőter, amely hatással volt Nógrádra, egy mesterséges területi lehatárolás (NUTS 2) eredménye: az Észak-Magyarországi Régió – Miskolc központtal. Bár ez egészen újkori képződmény (lényegében csak a rendszerváltást követően fejtett ki némi hatást) mégis több probléma forrásává vált. Nógrád alaplémmája, hogy a központi régió legszegényebb „kistestvére” vagy az észak-keleti régió gazdagabb tagja legyen-e, és hogy melyik minőségében érhetne el magasabb intenzitású központi támogatást? A '90-es évek az utóbbi irányba sodorták a megyét és gyorsan megtapasztalhattuk, hogy nem csak a főváros képes kizsákmányolni agglomerációját. Amellett, hogy ezt a területi beosztást a közlekedési infrastruktúra a legkevésbé sem támogatta, Nógrád megye egyébként is csekély területi- és létszamarányát messze alulmúló mértékben tudta érvényesíteni érdekeit a régióban. Ez a kiesett egy-másfél évtized – és kiesett területi kiegyenlítő támogatások – nagy valószínűséggel jelentős hátrányt jelentettek a gazdaságszerkezet átalakulásának aktív időszakában.

* * *

A megyét körülvevő erőterek vizsgálata után vessünk egy pillantást magára Nógrádra, mégpedig az önkényesen kiválasztott kezdőpontra, az '50-es évek legelejére. Rögtön egy nagyon érzékeny ponton, az 1950. évi megyerendezés kérdésénél találjuk

magunkat. Hogy a vármegyrendszer átszervezése milyen hatással van Nógrád későbbi gazdaságfejlődésére, első ránézésre nem könnyen eldönthető kérdés. Nézzük a történeti tényállást:

Kádár János belügyminiszter 1949. szeptember 30-án terjeszti a Minisztertanács elé a megyék területének és székhelyének megállapításáról szóló határozati javaslatot.^[3] A nem túl bőbeszédű dokumentum 10. pontja határozottan fogalmaz: „*Nógrád-Hont megye megmarad. Megyeszékhely: Salgótarján.*” A javaslat indoklásában a megyeszékhely kérdéséről Kádár a következőt mondja: „*Az új megyei kialakításokkal kapcsolatban általában megtartottuk a régi megyei székhelyeket, kivéve Esztergom-Komárom, valamint Nógrád-Hont megyét. Az elsőnél új székhelyként Tatabányát, a másodiknál Salgótarjánt javasoljuk, mert mind a két megyében ezek a városok az iparosodás következtében gyakorlatilag is megyeszékhelyekké váltak.*”^[4]

A megyék területének részletes meghatározásáról szóló B.M. 5.201/ 11/II-1/1950.(III.12.) számú rendelet azonban már korántsem hagyja érintetlenül Nógrád-Hont megyét. Nem tudhatjuk, mi történt 1949 decembere és 1950 márciusa között, de Nógrád váratlanul búcsút mondhat a Szobi (és Vámosmikolai) járásnak, Hont vármegye maradványából mindössze négy települést tarthat meg. Dél-nyugaton további településeket ad át Pest megyének^[5], dél-keleten pedig Heves megyének. Ezzel párhuzamosan keleten tíz települést kap Hevestől, köztük Pásztót, amely azonnal át is veszi a járási székhely címet Sziráktól.

A keleten történt megyehatár-kiigazítás nem nélkülöz minden észszerűséget: Nagybátonty valóban célszerű közigazgatásilag is a nógrádi szénmedencéhez csatolni; az is észszerű, hogy a 21. sz. főút mindkét oldala (azaz az Észak-Nyugati Mátra) azonos közigazgatási régióhoz tartozzon. A Hatvan közeli települések is természetes vonzáskörzetükhöz kerülnek.^[6] Arra azonban, ami nyugaton történik, nincs ilyen – legalábbis általam ismert – észszerű, racionális magyarázat. A mai megyék területének összehasonlítása azt mutatja, hogy a területi kiegyenlítés aligha volt valóságos szempont: két megyét találunk 7000 km² felett és kettő is akad 3000 km² alatt. Különös egybeesés, hogy pont Nógrád (2546 km²) és Komárom-Esztergom (2265 km²) megyéről van szó.

A kialakult elrendezés megtöri Nógrád természetes határát, az Ipoly-folyó nyomvonalát; a Börzsönyt, mint természetes tájegységet kettévágja. Nógrádverőcével a megye elveszíti „tengeri kijáratát” és a Szobi járással („csonka Honttal”) egy utóbb értékesnek bizonyuló – bár gazdaságilag jelenleg szintén gyengén teljesítő – idegenforgalmi területet. Mindeközben Pest megye egy irracionális alakzatot vesz fel: 6400 km²-es területe elindul a szlovák határtól (Bernecebarátitól) és délen mélyen belenyúlik Kecskemét (Bács-Kiskun) természetes agglomerációjába.

Alighanem van némi igazságuk azoknak, akik az '50-es megyehatár-rendezés egyes megoldásai mögött a racionalitáson túlmutató politikai és egyéb partikuláris szempontokat sejtnek. Ezek a szempontok pedig – hogy visszautaljak az eredeti kérdésre – hosszabb távon aligha szolgálják a gazdaság kiegyensúlyozott, organikus fejlődésének érdekeit.

Önmagában a megye mérete nem magyarázat a tartós sikertelenségre: nagy valószínűséggel az „üzemméret”, a földrajzi-topográfiai elrendeződés, a településszerkezet aránytalanságai, az átgondolatlan területszervezési beavatkozások és a környezeti hatások együttesen hozzák létre azt a klímát, amelyben a gazdaság nem, vagy alig tud fejlődni.

* * *

Miután a településszerkezet, a térségi központok, városok helyzete-jellege erős kölcsönhatást mutat a gazdasági folyamatok alakulásával, célszerű alaposabban is megsejlelni Nógrád „városállamait”, úgymint városait-járásait is. Mindezt megelőzően azonban néhány alapvetés az urbanizáció kapcsán.

Általános tévhit, hogy a várossá nyilvánításnak vannak egzakt módon meghatározott feltételei. Valójában ez gyakran fejlesztéspolitikai – vagy tisztán csak politikai – kérdés. De ha mégis lennének, akkor azok nagyjából a következők lennének. Egy város méreteivel, lakosságával és gazdasági teljesítményével rendszerint kiemelkedik természetes térségéből. Rendelkezik közúti és vasúti (esetleg vízi-, légi-) kapcsolatokkal, ezek csomópontjaiban található. Infrastruktúrája környezetét meghaladó módon fejlett, nyújt egészségügyi, szociális, oktatási, közművelődési és közigazgatási szolgáltatásokat (rendelkezik ilyen típusú intézményekkel). Jellemzően kereskedelmi csomópont. Van önkormányzata, természetes agglomerációja és szolgáltatási képessége-hajlandósága ki is terjed erre az agglomerációra. [Már-már ideológiai előkérdés, hogy a gazdaság húzza-e az infrastruktúrát (a városi kultúrát) vagy a kultúra húzza a gazdaságot? Az organikus fejlődési modellben egyik sem elsődleges, hanem a két tényező egészséges kölcsönhatását feltételezzük.]

Valljuk be: Nógrád megye városainak többsége közelében sincs e feltételrendszer teljesítésének. Esetükben legfeljebb részleges urbanizációs folyamatról beszélünk. Nézzük tehát városainkat – valóban csak legfontosabb urbanisztikai jellemzőik szempontjából.

Nógrád az ötvenes évek legelején két várossal és 45.300 város lakóval rendelkezik. A '80-as évek urbanisztikai boom-ja további négy várossal gazdagítja a megyét, a város lakók száma 1990-re 103 000 főre növekszik – ez a teljes népesség 45%-a. E szám alapján azt gondolhatnánk, hogy Nógrád egy magas fokon urbanizált területté vált. A rendszerváltást követő negyed század alatt a hat város össznépessége 82 000 főre apad, ami 20%-os veszteséget jelent. Ugyanezen időszak alatt a teljes népesség csökkenése 13,7%, azaz az előregedő nógrádi aprófalvak népessége lényegesen kisebb mértékben csökken. (Ekkorra Nógrád már túl van saját népességrekordján, ami 1980-ban 240 000 fő felett tetőzött – elérve a Trianon előtti Nógrád vármegye népességét.) És akkor a városok:

Rétság kétségkívül Nógrád egyik legsikeresebb térségének központja. Földrajzi elhelyezkedése, az európai 2-es folyosóra történő ráépülése, a központi agglomerációhoz történő csatlakozása jelentős előnyöket rejt. Katonai-stratégiai jelentőségét ugyan elveszíti, de az 1936-97 között működő, a város méreteihez képest hatalmas laktanya megszűnése sem töri meg. A kialakult úrt egy – a város méreteihez képest szintén „túlméretezett” – ipari park tölti ki. Gazdasága élénk, válságálló;

kezdetektől inkább a munkaerő hiánya, semmint a munkanélküliség jellemzi. Belső migrációs rátája pozitív. Városi rangot 1989-ben kap. Infrastruktúrája rendkívül hiányos – mondhatni: egyáltalán nincs városi karaktere – a szolgáltatások jelentős részét Vác és Balassagyarmat biztosítja térsége számára. Intézményhálózata meglehetősen hézagos – nincs kórháza, középiskolája, múzeuma, vasútján ma nem zajlik személyi forgalom. Agglomerációja számára visszafogott mértékű kereskedelmi és közigazgatási szolgáltatásokat nyújt. Rétság ma is az ország egyik legkisebb városa (2700 fős lélekszámával akár község is lehetne), de érdekes módon mindig „nagyobb” látszik” valós méreteinél. Gazdasági stabilitásához nagyban hozzájárul, hogy minimális infrastruktúrát, szolgáltatási szerkezetet működtet. Ennek viszont az az ára, hogy a járás (déli) településeinek egy része átcsatornázza magát a váci térséghez, illetve saját potenciális népességgyarapodására is fékezően hat.

Bátonyterenye térsége hosszú időn keresztül a megye egyik gazdasági mélypontja, amely a rendszerváltást követően két évtizeddel váratlan élénkülést mutat. Jellegzetes bányavidék, amely nagyon lassan heveri ki a nógrádi szénbányászat '60-as évektől tartó agóniáját. (A bányák kitermelése 1990-re az 1880. év szintje alá csökken, majd 1993-ban végképp megszűnik.) Az itt felhalmozódó munkaerőt a közeli Salgótarján részben felszívja, de a kialakult helyzet ellenére az elvándorlási ráta viszonylag alacsony: a rendszerváltástól a 2008-as válságig tartó időszakban mindössze 12-15 %-os a népességfogyás, ami ez esetben a helyi munkaerő rendkívül alacsony mobilitására vezethető vissza. Igazi településszerkezeti novum: Kisterenye és Nagybatony (egykori Nógrád és Heves vármegyei települések), valamint Maconka egyesülésével jön létre 1984-ben, majd nyer városi rangot 1989-ben. Bár rendelkezik egy városias maggal („Bányaváros”), de alapvetően falusias karakterisztikájú, szórt szerkezetű, gyűrű-típológiájú település. Két fő településrésze a mai napig nem rendelkezik közvetlen közúti kapcsolattal – ami óvatosan fogalmazva is szokatlan. Vasúti csomópont, de a Kisterenye–Kál–Kápolnai ágon a forgalom 2007 óta szünetel. A közelmúltban tapasztalható, mérsékelt gazdasági élénkülés már a 21. sz. főút fejlesztésének, az ipari park létrehozásának (és a nem csekély mértékű központi támogatásnak) tudható be. Maga a város részlegesen urbanizált, alacsony-közepes szintű infrastruktúrával rendelkezik, bár vannak középiskolái, sportlétesítményei, szociális és kulturális intézményei. 2013-tól járási székhely, tehát közigazgatási szolgáltatásokat is nyújt. Tulajdonképpen az észak-kelet-nógrádi agglomeráció része, így sok tekintetben osztja Salgótarján sorsát.[\[7\]](#)

Szécsény és Pásztó két hasonló karakterisztikájú történelmi mezővárosunk: Szécsény 1334-ben Károly Róberttől, Pásztó 1407-ben Zsigmond királytól nyer városi kiváltságokat. Stratégiai jelentőségüket a török hódoltság idején elvesztik, újra városi rangot 1986-ban, illetve 1984-ben nyernek. Hasonlóságukat erősíti, hogy Szécsényben a ferencesek, Pásztón a ciszterci rend épít kolostort. Mostanában mindkét város rendelkezik önálló, elkülönült (csatolt) településrészekkel (Pösténypuszta, Benczúrfalva, illetve Mátrakeresztes, Hasznos). Rendelkeznek vasúti kapcsolattal, közúti csomóponttal, kereskedelmi egységekkel. Vannak középiskoláik, múzeumaik, közművelődési és szociális intézményeik (sőt Pásztónak még kórháza is). Urbanisztikai szempontból: szabályos kisvárosok megfelelő településszerkezettel és agglomerációval – csak épp méretük marad el az átlagtól: mindkettő tízezer fő alatti lélekszámmal rendelkezik még a csatolt részekkel együtt is. Elmúlt századi fejlődésük többé-kevésbé kiegyensúlyozott. Szécsény téglagyára, bútorgyára, „lakatgyára”, Pásztó vendéglátóipara (termálstrandja),

élelmiszer- és nyomdaüzeme jelzi az iparosodási tendenciákat. Talány, hogy a gazdaságföldrajzi helyzetből fakadó hátrány, az erőteljes gazdasági visszaesés miatt napjainkban éri el Szécsény térségét, hiszen eddig is a határ mentén, a két nógrádi nagyváros holtterében, az egyórási elérési zónán kívül helyezkedett el. Egy lehetséges magyarázat, hogy az elmúlt időszakban a gazdasági súlypontok a 2-es és 21-es közlekedési folyosók felé tolódtak el – ezzel „szíva el a levegőt” a megye északi középrészétől –, de elképzelhető az is, hogy ennek a visszaesésnek nem célszerű túl nagy jelentőséget tulajdonítani. Ilyen méretű térségek, települések esetében akár egy évtizeden belül is megfordulhatnak a kedvezőtlen tendenciák. Tény azonban, hogy pillanatnyilag Szécsény vonzáskörzetében találjuk Nógrád gazdasági mélypontját.

Balassagyarmat 1437-1871 között, majd 1923-tól ismét város (az átmeneti félévszázadra is tulajdonképpen önként mond le városi címéről). Jelentős kereskedelmi csomópont – e szerepe a Felvidék elvesztésével radikálisan csökken. A határ közelsége miatt stratégiai szempontból védhetetlenné válik (ekkor még mindent áthat a katonai-stratégiai logika – akkor is, ha a baráti, kommunista Csehszlovákiával néz farkasszemet) – így 1950-ben, a hasonló helyzetű Esztergommal együtt veszíti el megyeszékhely rangját. Kádár János belügyminiszternek nyilván nem esik nehezére meghozni ezt a döntést egy alapvetően polgári attitűdű település kapcsán, bár az igazsághoz hozzátartozik, hogy akadnak más megyeszékhelyek is, ahol a kommunista párt kifejezetten gyengén szerepel. (Ha nem így lenne, nem lenne szükség a kék cédulákra és a polgári pártokkal szemben alkalmazott terror teljes eszköztárára.) De hát Nógrádban adott a rivális, a jelentős munkásmozgalmi hagyományokkal rendelkező Salgótarján.

Balassagyarmat az '50-es évek elejétől átmenetileg téli álomba merül, de a '60-as évektől már megjelennek a kisebb-nagyobb ipari létesítmények és a város lassú, de egyenletes fejlődést mutat. Klasszikus, szabályos településszerkezetű, mindvégig jellemzően organikus alakulást mutató, magas szintű szolgáltatási, közigazgatási infrastruktúrával rendelkező település, amelynek agglomerációja a határok legújabb kori megnyitásával természetesen terjed ki észak felé is. A rendszerváltástól megkezdődő népességfogyás a megyei átlagnál kisebb mértékben érinti (1980-as lakosságához képest vesztesége 10%-os, 1990-hez képest 17%-os). Iparszerkezetét többé-kevésbé megtartja, a központi agglomerációhoz való viszonylagos közelség előnyei jobban, hátrányai kevésbé érvényesülnek.

Salgótarján Nógrád állatorvosi lova, amennyiben az erőltetett urbanizáció és iparosítás tökéletes XX. századi példázata. Természetesen nem az iparosodással van a gond – ez természetes civilizációs trend –, hanem a kvantitatív szemlélet eluralkodásával a kvalitatív szempontok felett. Salgótarján a II. világháború végéig egészen organikusnak tűnő fejlődést mutat: egy jelentős szénmezőre települő nehézipari központ, a modernitás és az újkori kapitalizmus természetes ellentmondásaival. A hatalmas trösztök saját igényeiknek megfelelően fejlesztik az infrastruktúrát (a kohászati üzemek és a bánya impozáns iskolákat, kórházakat, kulturális létesítményeket, irodaházakat épít). A város az ötvenes évek legelején 32 500 főt meghaladó lakossággal rendelkezik, ami majdnem megfelel mostani népességének.

Aztán megszületik a diadalmas szocialista nagyváros víziója, melynek csak a földrajzi adottságok szabnak határt. A szűk völgy fékezi a területi expanziót – ezért kell nyomtalanul eltüntetni a történelmi belvárost. Bár a Hild-díjas, új városközpont eléggé

impozáns (így fokozva a kontrasztot a központ és a külvárosok között), de a város közepén húzódó ipari létesítmények mai szemmel nézve szinte hihetetlenek, nem beszélve a helyi szlengben „peremeknek” nevezett külvárosi városrészekről. A gombamód szaporodó üzemek kontrollálatlanul szívják fel a mezőgazdaság iparosítása következtében felszabadult, magas fokon mobilizált tömeget az ország minden tájáról. Ennek a népességrobbanásnak komoly szociális következményei vannak – leginkább a mai napig fellelhető kolóniák („tarjáni favellák”) kialakulásával. De legpusztítóbb hatása, hogy a helyi társadalom amúgy sem túl erős kötőszövetét (hiszen nagyon fiatal településről van szó) a beáramló munkások a felismerhetetlenségig felhígítják és egy hideg, elidegenedett, atomizált világ jön létre. Ami a tradicionális kötőszövetből marad, az leginkább a környékbeli falvak szűkebb közösségeiben mutatható ki.

A tervezési logikával megáldott várostervezők a '60-as évek végén, a '70-es évek elején kapnak észbe, hogy a rendszer nem fog működni arányosan nagyobb létszámú műszaki és humán értelmiség nélkül. Az erőltetett értelmiségimport aztán a maradék tradicionális értelmiséggel szemben egy idegen- és egy komprádor-értelmiségi[8] réteget alakít ki –, amely végül nem váltja be a hozzá fűzött reményeket, azaz nem modernizálja erőteljes innovációkkal az iparmedencét. Így, ezzel a megmaradt, elavult – mesterségesen életben tartott – iparszerkezettel érkezik meg a város a rendszerváltás küszöbéhez.

Nehéz megítélni, hogy a világháborút követő jóvátétel mennyiben érinti az iparmedence eszközállományának sorsát (szokatlan lenne, ha a kivonuló német és bevonuló szovjet csapatok nem dézsmálnák meg az ipari eszközöket, gépeket), de Nógrád gazdaságának teljesítményén ez talán kevésbé érződik. (Emlékezzünk: a megye egy főre jutó GDP-je ekkor még megfelel az országos átlagnak.) A rendszerváltáskori privatizációról szintén nehéz egzakt adatokat találni – de ez a folyamat legalább annyira súlyosnak tűnik, mint egy közepes mértékű háborús veszteség. Az egykori nagyüzemek, gyárak – az akkori jogszabályi környezetben, tökéletesen ellenőrizetlen körülmények között – szinte nyomtalanul szívódnak fel a XX. század végén, és Salgótarján szenved el a legnagyobb mértékű népességfogyást – lakosságának több mint 30%-át veszíti el az elmúlt másfél évtizedben. (A csökkenés alig észrevehető módon már a '70-es évek legvégétől megkezdődik, de úgy tűnik, ez akkor még nem aggaszt senkit.) Az elvándorlás korábban tárgyalt negatív hatásai látványosak: a dinamikus, magasan képzett, mobil munkaerő megindul a központi agglomeráció felé és marad a szociálisan leszakadó, képzetlen, alacsony mobilitású, elöregedő népesség.

A rendelkezésre álló humán-erőforrással több kísérlet is zajlik egy korszerűbb iparszerkezeti átalakítás irányában, de ez egyelőre csak mérsékelt sikereket hoz. Annak ellenére, hogy a megye innovációs potenciáljának jelentős hányada – legalábbis statisztikailag – napjainkra itt koncentrálódik. Jelenleg abban kell bizakodnunk, hogy a közlekedési infrastruktúra fejlődésével a befektetői-beruházói hajlandóság is növekedni fog – de tudjuk, ez is kétélű fegyver. Összességében: Salgótarján város napjainkban nincs túl jó állapotban...

* * *

A városokon túl pedig ott a palócvidek a végtelen erdőkkel és az apró falvakkal. Nógrád megye jellemzően aprófalvas településszerkezettel rendelkezik: a 131 település

kétharmadának lakosság száma nem éri el az 1000 főt (sőt egynegyede az 500 főt sem). Állandó népességének közel 60%-a él ebben a térben, amely főként a Cserhát dombjai között terül el. Nem javít a településszerkezet kiegyensúlyozatlanságán, hogy a városok egy képzeletbeli körív mentén, jellemzően a megyehatár szélein sorakoznak és agglomerációjuk csak mérsékelt intenzitással terjed a Cserhát belseje felé. A közigazgatás átszervezése során talán lehattünk volna bátrabbak és sor kerülhetett volna egy belső-cserhádi közigazgatási egység definiálására is – amennyiben alkalmas és vállalkozó településre bukkannánk. Valójában a járásközpont városok is inkább csak a címet viselik büszkén, de nem túl eltökéltek a térségi szintű szolgáltatások kialakításában, biztosításában.

Maga a Cserhát sem egységes: a nyugati részen lévő települések – a 2-es közlekedési folyosó környékén – Balassagyarmat és Vác vonzásában élnek. Középen, a Galga-völgy mentén egy alacsonyabb intenzitású folyosó húzódik Balassagyarmattól Aszódig. Keleten, a Pásztói járás egyes részei is Aszód felé kapcsolódnak a központi régióhoz. Észak-kelet – Szécsény környéke – egy zártabb, magába forduló régiót alkot szinte azonos elérési idővel Balassagyarmat, Salgótarján és Pásztó felé. A megyében nyugat-keleti irányban haladva szembeötlő, hogy nyugaton jelentősen több a megművelt mezőgazdasági földterület (kis- és középbirtokokkal, fejlett növényi kultúrákkal), a középrészen az állattartás jellemző, így nagy kiterjedésű legelőkkel találkozunk, míg keleten leginkább a természet uralkodik, egyre nagyobb összefüggő erdőterületekkel, elnyelve lassan a bányászati és ipartörténeti relikviákat.

(Nem kis büszkeséggel emlegetjük, hogy Nógrád az ország magasan legerdősültebb megyéje – területének több mint 40%-át borítják erdők. Ez persze vonzó az erdőgazdálkodók, vadászárságok, és az idegenforgalom számára, de más gazdasági ágazatok egyelőre meglehetősen közönyösen viszonyulnak ezekhez a természeti adottságainkhoz.)

A településszerkezeti jellemzők arra utalnak, hogy a részleges urbanizációval párhuzamosan az agglomerációk (a városkörnyéki falvak) is csak részleges kötődést alakítanak ki, a szolgáltatási háló nem terjed ki kellő mértékben és mélységben a körzetközpont-városok teljes vonzáskörzetére. Valójában komoly infrastrukturális és kooperációs deficit mutatkozik a kistérségeken belül és a kistérségek között is – ami jelentősen fékezi, fékezheti a helyi gazdaság amúgy is visszafogott lendületét.

* * *

És akkor néhány szó a bevezetőben említett, riasztó statisztikai adatokról: nagyjából negyedéves periodicitással megjelennek gazdasági, demográfiai, népegészségügyi, oktatási, foglalkoztatási, szociális, migrációs, stb. adatsorok, amelyek a fenti aspektusokból leírják a valóság egyes vetületeit. Ezek rendre önálló szenzációkként tájékoztatnak bennünket a pillanatnyi helyzetről, de csak esetlegesen utalnak a jelenségek összefüggéseire. Márpedig a valóságban ezek az adatok ugyanannak a társadalmi-gazdaságföldrajzi-kulturális térnek egy mátrixszerűen elrendeződő elemei. Bármely elem megváltozása hatással van a többire és megváltoztatja az elemek egymáshoz viszonyított arányait. Ezek a módosulatok egy-két változó esetében még viszonylag egyszerűen leírhatóak, de nyolc-tíz változó esetében már rendkívül összetett, nehezen prognosztizálható folyamatokat eredményeznek.

Ha pl. az elvándorlási rátát és az ingatlanpiac alakulását nézzük, a negatív migrációs ráta – logikusan – csökkenő ingatlanárakat eredményez. Egészen addig, amíg az árak egy elképzelt-elvárt kockázati szint alá csökkennek. Létezik az a mélypont, amikor az ár-érték arány már megmozgatja a befektetők fantáziáját és megjelenik a spekulatív tőke az adott térségben. Arra azonban csak következtethetünk, hogy ez hol következik be – mégpedig abból a tényből, hogy az ingatlanpiaci index ténylegesen megáll és nem süllyed tovább. Vagy: tudjuk, hogy az előregedő, vagy szociálisan hátrányosabb helyzetű lakosság magasabb népegészségügyi kockázatokat rejt. Látjuk, hogy Nógrádban a daganatos megbetegedések száma különösen magas. De azt is tudjuk, hogy ez a kockázattövekedés – nagyobb részt – az átlagéletkor emelkedésével együtt járó, természetes következmény. Tehát az a tény, hogy a megyében a daganatos megbetegedések száma magas, sajnálatosan, de szükségképpen következik a népesség előregedéséből.

Aztán adódnak hosszabb következtetési-logikai láncok: az alacsony gazdasági hatékonyság csökkenő jövedelmeket eredményez. Ez utóbbi növeli az elvándorlási hajlandóságot, melynek következtében az alacsonyabb mobilitású (előregedett, ill. szociálisan hátrányosabb helyzetű) népesség aránya megnő. Ez statisztikailag egyre alacsonyabb iskolázottsági szintet, magasabb népegészségügyi kockázatot – betegebb helyi társadalmat – eredményez. A humán erőforrások minőségi gyengülése tovább rontja a helyi gazdaság hatékonyságát. A kör bezárult, illetve mégsem: itt egy lefelé tartó hélixről (csavarvonalról) – a geometriai pontosságra kevésbé érzékenyek számára: „lefelé ívelő spirálról” – van szó.

A kérdés az, hogy ennek a mátrixnak[9] vannak-e kitüntetett elemei, amelyekből a többi elem nagy biztonsággal kifejtethető, és ha vannak, melyek ezek a kulcstényezők? A gazdasági teljesítmény, a gazdasági hatékonyság például ilyennek tűnik: alapvetően meghatározza az átlagos jövedelemszintet, a vásárlóerőt (és a fogyasztás szerkezetét), a szociális helyzetet – ez utóbbin keresztül pl. az általános egészségügyi állapotokat; a kulturális fogyasztási szokásokon keresztül az oktatás hatékonyságát, az innovációs potenciált, és így tovább.

Egy térség gazdasági aktivitása szoros összefüggést mutat a foglalkoztatottság alakulásával: csökkenése alacsonyabb jövedelmeket és növekvő segélyezést, emellett prognosztizálhatóan növekvő elvándorlást, negatív demográfiai trendeket eredményez. Az adott régió gazdasági teljesítményét mégsem tekinthetjük a fejlődés Szent Gráljának, mivel az is sok tényezőn múlik: függ az infrastruktúra állapotától (közlekedéstől, közművektől, az intézményi, szolgáltatási ellátottságtól), függ az adott térségben rendelkezésre álló munkaerő mennyiségétől és minőségétől (képzettségétől, egészségügyi-szociális-kulturális állapotától) és függ természetesen az eleve meglévő gazdaságföldrajzi adottságoktól. Tehát igen meghatározó mértékben a társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti előzményektől. Hát ez roppant lehangoló, leginkább a Szentírás következő sorait juttatja eszünkbe: „*Mert a kinek van, annak adatik; és a kinek nincs, attól az is elvétetik, a mije van*”. [10] Ebben a mondatban benne rejlik az az igazságtalanság is, mely szerint minél gyengébb egy rendszer, annál nagyobb veszteséggel működik. Régi gyanúm, bár ezt tökéletes egzaktsággal nehéz bizonyítani, hogy Nógrád gazdasági vérkeringése a szokásosnál jobban szivárog, nagyobb veszteséggel dolgozik. Mit tekintünk ebben az összefüggésben veszteségnek? Jellemzően azokat a működési mozzanatokat, ahol a helyben megtermelt javak nem

helyben hasznosulnak (visszatáplálva a rendszert), hanem elfolynak és máshol kötnek ki. Ilyen szivárgás – a már említett, ellenőrizetlen, súlyos privatizációs veszteségek mellett – a magas minőségű munkaerő elvándorlása (amely tulajdonképp helyben képződött és potenciálja majd máshol hasznosul). Ilyen veszteség ered a hiányos kereskedelmi infrastruktúrából, amikor a helyben megkeresett pénz máshol – a környékbeli kereskedelmi centrumok plázáiban – kerül elköltésre. De ilyen veszteség az is, amikor a közel háromezer felsőoktatásban tanuló nógrádi hallgató méregdrága fővárosi albérleteket fizet (a kollégiumi rendszer hiányosságai okán) – és a szülei által helyben megkeresett pénzt fővárosi bérbeadóknak adja át. A részlegesen emigrált munkavállalók ugyanezt teszik – esetleg családotól. Csak ezek az utóbbi tételek – mint közvetlen veszteségek – elérhetik egy nógrádi város éves költségvetését. Pedig ez a pénz rendkívüli módon hiányzik a helyi kiskereskedelem és szolgáltatói szektor vérkeringéséből.

Aztán itt vannak az ingatlanpiaci értékvesztések: egy nógrádi állampolgár vagyonának jelentős (sőt inkább túlnyomó) része áll az ingatlanjában, ingatlanjaiban. Ezek értékcsökkenése – a vagyonvesztés – ugyancsak az értékesítéskor mutatkozik meg, de akkor – az egyéb túlkínálati hatásokkal együtt – igen jelentős mértékben. Mindezzel legfeljebb az állítható szembe, amikor például a részlegesen (időlegesen) elvándorolt munkavállaló hazahozza távolban megkeresett jövedelmét – de látjuk, hogy annak helyben történő elköltésére valójában nincs megfelelő minőségű kereskedelmi-szolgáltatói hálózat.

Kicsiben ezt a folyamatot nézhattük végig Salgótarján kereskedelmi infrastruktúrájának radikális átalakulásakor – konkrétan a Tesco nagyáruház megnyitásakor. Egy éven belül – jó becsléssel – egy nagyságrendet zuhant a bevárosi kiskereskedelmi bolthálózati és piaci forgalom (hozzászámolva a kereskedelmi munkahelyek számának csökkenését is). Az igényes vásárlási térnek kigondolt Alba Üzletház és számos más üzlethelyiség részben kong az ürességtől, illetve az egykori nagyáruházak helyét átvette a kevésbé igényes ázsiai piac. Ez nem pusztán a gyenge vásárlóerő következménye. Pontosabbak vagyunk, ha azt mondjuk, hogy az eleve gyenge vásárlóerő továbbkoncentrálása és a megyéből kifelé történő csatornázása történt meg 2004-2005-ben. (A vásárlóerő csökkenésének klasszikus eseteként-következményeként inkább az éttermek, vendéglátóipari létesítmények bezárását említhetnénk.)

A kereskedelem struktúrájának átalakulása nyugodtan tekinthető irreverzibilisnek, amennyiben a későbbi változások nagy valószínűséggel az egyszerre koncentrált és diverzifikált virtuális-internetes formációk további megerősödését hozzák. Ugyanúgy nincs út visszafelé, ahogyan az öreg bányászok reménye sem megalapozott: az ugyanis, hogy a kőolaj fogyatkozásával, majd – „lássátok csak meg!” – újra lesz értéke a szénnek és újra nyílnak a nógrádi bányák. Ez nagy valószínűséggel illúzió. A szénhidrogének helyét ma már jól látható módon a rohamosan fejlődő alternatív, „tisztá” energiaforrások veszik át. Hacsak nem következik be egy világméretű kataklizma – ebben az esetben azonban úgymint újra kellene gondolnunk a teljes civilizációs programot.

A kelet-nógrádi posztindusztriális térség számára a trend megfordulását – és ez már-már közhely – egy-két jelentősebb nagyberuházás jelenthetné, de ezek a látszólag korántsem előnytelen gazdaságtopográfiai jellemzők ellenére sem érkeznek meg. Mi tartja távol a nagybefektetőket ettől a medencétől? Miért nem látják meg az előnyt a központi

agglomeráció közelségében, a határmentiségben, az olcsó munkaerőben és alacsony ingatlanárakban, a szabad vállalkozási zónák nyújtotta jogi környezetben? A válasz valószínűleg ugyanaz, mint tíz, húsz vagy harminc éve: a részleges urbanizáltság, az alacsony minőségű infrastruktúra, az alacsony képzettségű munkaerő és egy kevésbé innovatív, olykor mélyen depressziós helyi társadalom. Emellett Nógrádnak nemcsak az „üzemi vesztesége” nagy, nemcsak az egy főre jutó GDP-je, a gazdasági teljesítménye alacsony, hanem amikor működik, azt is alacsony hatékonysággal teszi. Mintha képtelen lenne elszakadni az elavult technológiáktól, mintha elzárkózna minden modernizációs csábítástól. Ez nem túl szerencsés. A világgazdaság szerkezete – ha hihetünk a közgazdászoknak – mostanában úgy működik, hogy lecsökkent a tradíciók szerepe-értéke és legalábbis elvben bárhová letehető egy nagy alumínium doboz (lásd: üzemcsarnok), amiben korszerű technológiájú termelés kezdődhet. A jelenlegi gazdasági-technológiai mobilitás mellett bárki, a fejlettség bármelyik szintjén bekapcsolódhat a termelésbe, bár természetesen minden minőségi szintnek vannak belépési feltételei. A nagy hozzáadott értékű, magas minőségű termelésnek nagy anyagi és humán erőforrás igénye van, a közepesnek pedig közepes mindebből. Ez persze erős leegyszerűsítése a helyzetnek. Látjuk, hogy a tradíciók nem értékelődnek le és a „bárki-bármikor” tételét is felülírhatják a szociológusok által természetes egyenlőtlenségeknek nevezett – gyakran emberi – tényezők. De a jelenség lényegét tekintve igaz: Nógrádban is látunk gazdasági sikerzónákat, amelyek esetében alig találunk előzményeket.

* * *

Ha hiszünk abban a közkeletű hipotézisben, hogy egy térség életminőségét^[11] alapvetően a gazdaság fejlettsége határozza meg, akkor elsőként azokat a tényezőket kell számba vennünk, amelyek ennek instrumentális feltételeit alkotják, másodsorban azokat az adottságokat, amelyek e tényezőket tartósan vonzzák, illetve helyben tartják. Megtörténhet, hogy a kulcs a másodsorban tételezett gravitációs képességben rejlik.

A '90-es években úgy tűnt, hogy a beruházási kedvet – ami a gazdaság fejlődésének motorját alkotja – nagyon sok helyi tényező befolyásolja. Azt gondoltuk, hogy egy erőteljesen urbanizált település, magas szintű kulturális, egészségügyi, oktatási stb. szolgáltatásokkal, teljeskörű infrastruktúrával épp elegendő, hogy kedvező tendenciákat indítson el. Voltak is arra utaló szakértői vélekedések, hogy a kelet-nógrádi iparmedencéből (de általában Nógrádból is) ezek a tényezők hiányoznak. Azaz ez lehet a tartós sikertelenség oka. Néhány évtized elteltével azonban azzal szembesültünk, hogy a közlekedési infrastruktúra, a logisztika és az infokommunikáció fejlődése kezdi jelentéktelenné tenni a helyi, települési adottságokat, hiszen – amint már láttuk – ma bárhová elhelyezhető a nagy szürke, alumínium doboz, és az ott akár termelőképpé is válik. Felértékelődtek tehát a kevésbé lokális szempontok: egy szélesebb körön belül elérhető munkaerőbázis, annak minősége, a gazdasági stabilitás, a kedvező adók rendszere – benne a helyi adókkal. Persze a munkaerő legyen olcsó, de jól képzett, az adók legyenek alacsonyak, az országos és helyi politika pedig legyen barátságos és kiszámítható. Ha már helyben is kell adót fizetni, akkor ezért cserébe a beruházó elvárja, hogy valami beleszólása legyen annak felhasználásába. Konkrétan: a helyben élők ne herdálják el ezt a forrást, hanem fordítsák pl. a beruházás környezetének javítására, a biztonságra, a helyi munkaerő képzésére, munkaképességének (rekreációjának) fokozására. Legalábbis nagyobb részt. Ilyesformán a beruházások megtelepülése sok esetben bizalmi kérdés. Egy-két konkrét esetben úgy tűnik, hogy a bizalom (ami

akár hosszadalmas alkuk során létrejövő konszenzus is lehet – de az adott szó, a *gentleman's agreement* erejével megpecsételve) még a térség egyes hiányosságait is képes elfeledtetni.

Egy összetettebb, magasabb minőségű beruházás (pl. egy nagy autógyár) ennél is messzebbre tekint. Szerencsés, ha a beszállítói kör egy része – koncentrikus körökben – a gyártás helye köré rendeződik. Ezek azonban kis- és középméretű vállalkozások, amelyeket már nem a beruházó alapít, hanem jellemzően a helyben élők. És itt lesz jelentősége a meglévő vagy hiányzó (elszivárgó) helyi tőkének. Nagyon nehéz elképzelni, hogy Nógrád – a jelenlegi helyzetében, önerejéből – képes lenne ilyen szinergikus (organikus-kooperációs) rendszert kifejleszteni. Nógrád egyszerűen nem rendelkezik olyan erejű gravitációs mezővel[12], ami az ehhez szükséges alkotóelemeket idevonzaná, itt tartaná, és olyan humánpotenciállal, ami ezt esetleg működésbe is hozná. Bár szigorúan nézve a szoros együttműködés, a szinergikus rendszer kialakítása nem feltétlenül szükséges és nem is elégséges feltétele a nógrádi gazdasági térség sikeresebb, hatékonyabb működésének, de annyit azért beláthatunk, hogy hátrányunkra nem válna. A tradicionális, organikus nyugat-nógrádi és a posztmodern, laza szövésű kelet-nógrádi térség más-más képességeket feltételez, ami a legkülönbözőbb helyzetekhez, elvárásokhoz történő alkalmazkodás lehetőségét rejti. Ehhez persze az infrastrukturális szakadékot és a múlt árnyékát egyszerre kellene átugrani. E megközelítésben exponálódik a kelet-nyugati folyosó – a 22. sz. főút – szűk keresztmetszete és a vasúti összeköttetés hiánya. Részben ez az akadály annak, hogy a nyugat-nógrádi munkaerőhiány és a kelet-nógrádi túlkínálat között nem indult meg a kiegyenlítődés. (Sőt napjainkra olyan extrém helyzetek jöttek létre, mint a mexikói vendégmunkásokkal feltöltött szügyi üzemek.)

A kelet-nógrádi, depresszív mikroklímával nem is az a fő probléma, hogy nem kellően képzett a munkaerő. Ez egyes szakmákban egy-három éves képzéssel áthidalható lenne. Sokkal inkább az, hogy az itt élők nem hisznek a felzárkózás, a kitörés lehetőségében. A helyi társadalmi depresszió ugyanolyan, mint a személyiség pszichiátriai megbetegedése: elvész a megújulásba, az erőfeszítések értelmébe – végsősoron a küzdelembe – vetett hit. Milyen különös is ez Madách hazájában, aki szerint „*A cél halál, az élet küzdelem, S az ember célja e küzdés maga.*”[13]

Még ha a magyar nemzetkarakterben – amennyiben létezik ilyen – meg is található némi búslakodási hajlam, ezt magasan felülmúlja Kelet-Nógrád XXI. századi enerváltsága, fásultsága, általános és mindent átható keserősége. Egy rendkívül rosszkedvű helyi társadalomban élünk, amely rendre kitér a valóságos kihívások elől, és nem mutatja az egymás iránti szolidaritás szükséges mértékét sem. (Ez utóbbi közgazdaságtani szempontból a lokálpatrióta gazdaságpolitikát jelentené, azaz az erőforrások, a tőke helyben tartását, a helyi piaci szereplők kölcsönös támogatását, azaz a kooperációs modellek működtetését, és így tovább.)

* * *

Kétségtávol az egyik legcélravezetőbb megoldás a sikeres programok elemzése. A rétsági és szügyi ipari-boom[14] mögött leginkább az intelligens diplomácia (vagy másképp: diplomáciai innováció) ereje sejlik fel – mert az egyéb, infrastrukturális feltételek önmagukban, a gazdaságföldrajzi környezethez képest nem kiemelkedőek.

Van egy természetes gravitációs tér (a 2-es folyosó, vagy a már meglévő, balassagyarmati ipari park) és egy kevésbé depresszív helyi társadalmi környezet. Ez utóbbi kapcsán érdemes elgondolkodni azon, hogy bár a mezőgazdasági tevékenységek által előhívott, azokhoz kötődő tradicionális értékek ma kevésbé divatosak, a valóságban mégis jelentős erőforrást képviselnek. Nem véletlen, hogy a nemzetállamok az agrárszektorra akkor is kiemelten támogatják, amikor az általános jólét és világkereskedelmi kínálati piac ezt alig indokolja. Feltevésem, hogy a nyugat-nógrádi térség közösségi erőforrásainak fenntartásában a terület agrárorientáltsága jelentős támogató tényező. A mezőgazdaság ugyanis a mai napig meglehetősen küzdelmes területe a termelőtevékenységek spektrumának és pszichológiailag komoly segítséget nyújt a „megküzdési képesség” fenntartásához.

Meghatározó kérdés emellett, hogy a helyi társadalom – különösen a véleményalkotó értelmiség – képes-e a valóságos teljesítmények irányába tolni, taszítani a közösség aktivitását? Egyáltalán: képes-e aktivizálni a potenciális erőforrásokat és ezt az aktivitást a valóságos teljesítmények elismerésével fenn is tudja-e tartani? Ennek a problémának része a kiválasztás folyamata (hogy ugyanis mindig a megfelelő szereplők kerülnek-e döntéshozatali pozícióba), valamint a kooperációs képesség (azaz egy széleskörűen értelmezett munkafolyamat szereplői képesek-e a helyi közösség érdekében tartósan együttműködni).

A történeti előzmények – különösen az értelmiség ziláltsága – tapasztalhatóan gyakran eredményeznek belső harcokat, terméketlen küzdelmeket, és sokkal ritkábban együttműködést, kölcsönös támogatást. (Mondhatjuk, hogy ez a komprádor értelmiség súlyos, ideologikus öröksége, amely máig áthatja a helyi erőtereket. Ezt a helyzetet egy organikus alakult értékstruktúrával rendelkező közösség kevésbé viseli el, immunrendszere rövid időn belül kiveti a diverzáns stratégiát követőket.)

Összegezve: jó, ha tisztában vagyunk azzal az egyébként nyilvánvaló tétellel, hogy ha a teljesítményt nem ismerjük el, a jól teljesítőt a közösség nem jutalmazza (konkrétan közömbös vagy egyenesen gáncsolja), akkor a végeredmény a teljesítmény csökkenése lesz. Ha a piaci kofák egymás árujának ócsárlásával vannak elfoglalva, a vevő inkább más pultot keres.

Nem túl szerencsés az sem, hogy az egyes szakterületek, tudományterületek művelői közötti kommunikáció meglehetősen szegényes. Néhány pénzügyi-számviteli főiskolánk vállalkozókedvű tanárai hiába tervezgettek klasztereket, alkottak gazdasági stratégiákat, kutatták az önfenntartó falu modelljét stb., ezek az eredmények nem nagyon szivárogtak le a mindennapi élet szintjére, mert hiányzott a több évtizedes, szerves kapcsolat az iskola és a helyi társadalom között. A tudomány kicsiny elefántcsont-tornyának kimúlása alig okozott közvetlen fájdalmat a helyben élőknek. (Leszámítva talán azokat, akik a főiskola diákjainak adtak ki albérleteket...)

Márpedig a tudomány eredményei a gyakorlatban a legritkábban hasznosulnak specifikusan. A tudás akkor válik használhatóvá, ha több szakterület támadja a kritikus pontokat és egymás eredményeit kölcsönösen átvéve adnak magasabb minőségű válaszokat az adott problémára. Ez lenne – ugye – a valóságos társadalmi innováció.

Mindezen elméleti fejtegetéseknek Nógrád vonatkozásában is jócskán akad tanulságuk. Legfőképpen abban az összefüggésben, hogy a felmerülő – jellemzően akut – problémákra milyen módszertan szerint igyekszünk válaszokat találni. Álláspontom szerint hibáink jelentős részét a problémák határainak túlságosan szűk körű meghúzásával követjük el. (A köznyelv ezt nagyon kifejezően „szűklátókörűségnek” nevezi.) Gyakorlati szempontból egy szűk értelmezési tartomány könnyebb kezelhetőséget jelent – ezért is törekszünk ösztönösen ebbe az irányba –, viszont elvesznek a történeti és logikai összefüggések, amelyek nélkül szinte lehetetlen adekvát válaszokat alkotni.

Hogy ez mit jelent a gyakorlatban? Nos ennek végiggondolása egy újabb intellektuális nekirugaszkodást fog igényelni...

[1] Szeder Fábián: A Palóczokról [Tudományos gyűjtemény – 1819., VI. kötet] (LiliumAurum 2005.)

[2] A rendezett tanácsú város nem tagolódik a járási szerkezetbe, hanem közvetlenül vármegyei irányítás alatt áll.

[3] Bolvári-Takács Gábor: Pártállam és megyerendezés 1949–1950.

[4] A jegyzőkönyv szerint a Minisztertanács ülésén a földművelésügyi miniszter (Erdei Ferenc) tesz egy homályos utalást: „*Javasolja, hogy szakigazgatási vonalon tegyenek majd egy-két kivételt. Így Esztergom-Komárom és Nógrád megyéknél.*” Ezek tartalmára azonban a jegyzőkönyv nem tér ki. Rendkívül tanulságos Kádár érvelése Csanád (Csongrád) megye székhelye kapcsán is: itt úgy foglal állást, hogy a megyeszékhely egy ideig maradjon Szentes, majd utóbb legyen Hódmezővásárhely, mert „*Szegedet a határhoz való közeli fekvése nem teszi megyeszékhelynek alkalmassá*”.

[5] Kosd, Rád és Pencz valójában már korábban eltűnik a területszervezés útvesztőiben.

[6] Heréd, Lőrinci, Nagykökényes és Zagyvaszántó községekről van szó.

[7] 1988-ban jelenik meg a Magvető Kiadó gondozásában Szirmai Viktória: *Csinált városok* c. kötete, majd 2013-ban ennek továbbkutatott-továbbfejlesztett változata az MTA TKSzI gondozásában, *Csinált városok a XXI. század elején* címmel. A Salgótarján-Bátonyterenye konglomerátum szempontjából kiemelkedően érdekfeszítő, tanulságos olvasmányok.

[8] Ha kissé erősnek is tűnik a fogalom, az értelmiség rétegzettségének érzékeltetéséhez szükséges: egy város tradicionális értelmisége együtt nő fel a helyi közösséggel, magáévá teszi történelmileg kialakult értékvilágát és természetes felelősséget érez sorsáért. A rövid idő alatt túlságosan nagy tömegben érkező idegen- és komprádor-értelmiség megkísérli ugyan az azonosulást, de túlsúlyánál, politikai erejénél fogva észrevétlenül átalakítja a struktúrákat és egy eklektikus – jellemzően ideológiai-politikai tartalmakkal átítatott – értékvilágot hoz létre, amely természetszerűleg elnyomja az eredeti kulturális szöveteket.

[9] Az igazsághoz hozzátartozik, hogy olykor a mátrix elemei nem az elvárt irányban mozognak, hanem esetleg pontosan az ellentétes irányban, mint várnánk. Pl. elképzelhető olyan helyzet, amikor fokozott elvándorlás mellett sem csökkennek az ingatlanárak vagy nem nő az átlagéletkor. Ezekben az esetekben rendszerint akad egy rejtőzködő, atipikus elem a mátrixban (pl. valamilyen piaci várakozás, kivárás vagy valamilyen egyéb kényszerhatás), ami alkalmas a logikailag várt trend torzítására. Az ilyen együtthatasok matematikai modelljeiért szokás időnként közgazdasági Nobel-emlékdíjakat osztogatni.

[10] Márk evangéliuma 4.25

[11] Végsősoron az „életminőség” tűnik a legátfogóbb kategóriának, ami a „jó élet” fogalmát – szociális, kulturális, egészségügyi, jövedelmezőségi stb. szempontból – összefoglalóan leírja.

[12] Az ebben az összefüggésben használt „*gravitációs tér*” Torják Vilmos tanár úrtól, a „*szinergia*” pedig Brunda Gusztáv közgazdászunk frazeológiájából kerül kölcsönzésre.

[13] Tizenharmadik szín – Az űr.

[14] Kerüljön rögzítésre, hogy Rétság esetében Gresina István, Szügyben Markó Antal polgármester urak személyéhez kötjük az idézett gazdasági áttöréseket.

A Palócföld folyóirat 2018/4. számának KÖZÉLET című rovatában megjelent cikk teljes változata.